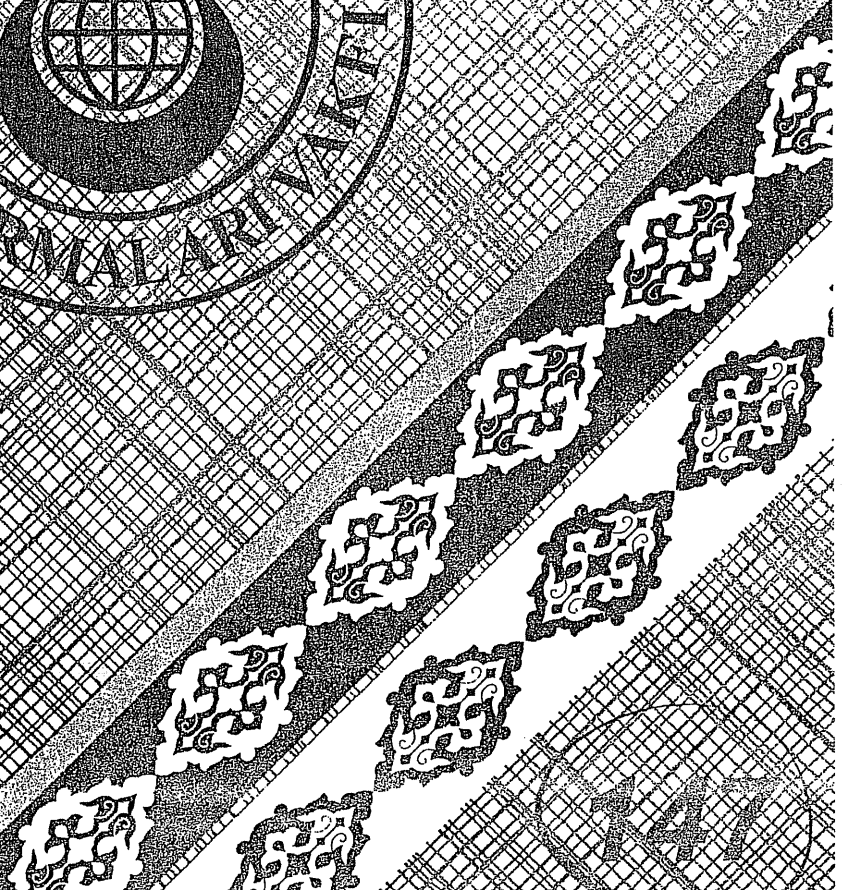
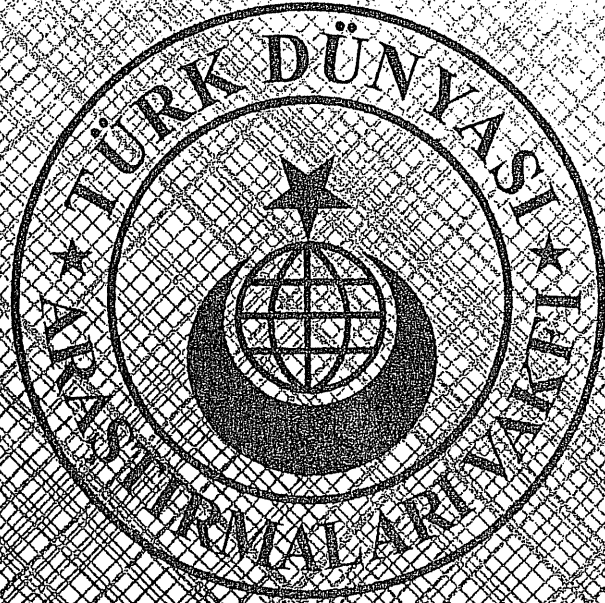

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

KASIM AYRILIK 2003

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

İki Ayda Bir Yayınlanır

Sahibi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Adına
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü

Saadet Pınar YILDIRIM

Yayına Hazırlayanlar

İlyas TOPSAKAL - Metin KÖSE

Dizgi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İdarehane

Kemalpaşa Mah. Bukalı Dede Sok.

No: 4 - Saraçhane/İstanbul

Tel: 0(212) 511 10 06 - 511 18 33

Belgegeçer: (0 212) 520 53 63

e-posta: tdav@turan.org

Posta Çeki Hesabı: 141720

Vakıfbank Beyazıt Şubesi 2002502

Adedi

8.000.000 TL.

1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik

50 \$ veya karşılığı Türk Lirası

1 Yıllık Yurt İçi Abonelik

48.000.000 TL

Baskı

147

ARALIK 2003

**ABBASİLER'İN İLK DÖNEMİNDE (II./VIII. ASIR)
MÂVERÂÜNNEHİR'DE MÜBEYYİZA HAREKETİ VE BU
FIRKANIN İSLÂM DIŞI DİĞER SAPIK MEZHEPLERLE SOĞD
BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ**

Dr. Osman AYDINLI 153

**GÖÇMENLERİN ŞEHİR ALGISI VE ŞEHİRLİLEŞMELERİNİN
GECİKME SEBEPLERİ (İSTANBUL ÖRNEĞİ)**

Doç. Dr. Ali Rıza ABAY 163

**ÇAMLICA TEPÉLERİ (İSTANBUL) VE ÇEVRESİNİN TARİHİ
ÇOĞRAFYASI; YERLEŞMENİN GELİŞİMİ VE MEKANSAL
KULLANIMIN DEĞİŞİMİ KONUSUNDA BİR ARAŞTIRMA**

Dr. Mehmet Akif CEYLAN 173

MAHDUMKULU FERÂĞÎ VE TASAVVUF

Abid Nazar MAHDUM 205

**ÖMER ÖZCAN'IN "TÜRKİSTAN ATEŞİ MUSTAFA ÇOKAY'IN
HAYATI VE MÜCADELESİ" İSİMLİ ESERİMİZLE İLGİLİ
DEĞERLENDİRMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yard. Doç. Dr. Abdolvahap KARA 221

KİTAP TANITMA

M. AHMADÎ 237

HAKEM HEYETİ

ADALI,
ALPER,
ASLANAPA,
ATLIĞ,
AYNURAL,
BAYAT,
BEYOĞLU,
BOLJUROVA,
BUTANAYEV,
ÇAKMAKÇI,
ÇANDARLIOĞLU,
ÇAY,
ÇERVONOJE,
ÇORATIĞIN,
DEMİRHAN,
DEVLET,
DİLARA,

DİYARBEKİRLİ,
DÜĞER,
ELİYARLI,

EMECEN,
EMİL,
ENGİNÜN,
ERCİLASUN,
ERKAL,
GAYFULİN,
GENÇ,
GÖKLENOV,

HACIOĞLU,
İSPİR,
KAL'A,
KANYILMAZ,
KARAAĞAÇ,
KARATAŞ,
KINACIOĞLU,
KIRZIOĞLU,
KİTAPÇI,
KODAMAN,
KURAKOV,
KUŞOĞLU,
KÜÇÜK,
NASKALI,
NESEPOVA,
ÖZBAŞ,
ÖZDOĞAN,
ÖZTÜRK,
ÖZYURT,
SEYİDOĞLU,
SÖYEGOV,

Prof. Dr. Sacid
Prof. Dr. Yusuf
Prof. Dr. Oktay
Prof. Dr. Nevzat
Prof. Dr. Salih
Prof. Dr. Ali Haydar
Prof. Dr. Süleyman
Prof. Dr. İsengül (Kırgızistan)
Prof. Dr. Viktor (Hakas)
Prof. Dr. Lütfi
Prof. Dr. Gülçin
Prof. Dr. Abdülhaluk
Prof. Dr. Svetlana (Rusya)
Prof. Dr. Tınçtipek (Kırgızistan)
Prof. Dr. Ayşegül
Prof. Dr. Nadir
Prof. Dr. Gafitullina
(Özbekistan)
Prof. Dr. Nejat
Prof. Dr. İ. Hakkı
Prof. Dr. Süleyman
(Azerbaycan)
Prof. Dr. Feridun
Prof. Dr. Birol
Prof. Dr. İnci
Prof. Dr. Ahmet Bican
Prof. Dr. Mustafa
Prof. Dr. Vasili (Tataristan)
Prof. Dr. Reşat
Prof. Dr. Abdülcebbar
(Türkmenistan)
Prof. Dr. Necdet
Prof. Dr. Eyüp
Prof. Dr. Ahmet
Prof. Dr. İbrahim
Prof. Dr. Günay
Prof. Dr. Şaban
Prof. Dr. Naci
Prof. Dr. Fahrettin
Prof. Dr. Zekeriya
Prof. Dr. Bayram
Prof. Dr. Lev P. (Çuvaşistan)
Prof. Dr. Zeki
Prof. Dr. Abdurrahman
Prof. Dr. Emine Gürsoy
Prof. Dr. Roza (Türkmenistan)
Prof. Dr. Emin
Prof. Dr. Türker (Amerika)
Prof. Dr. Necdet
Prof. Dr. Hasan
Prof. Dr. Halil
Prof. Dr. Muratgeldi

SÜMER,
ŞAHİN,
ŞAYHULOV,
TAŞAĞIL,
TATARLI,
TOPBAŞ,
TUGUJEKOVA,
TULUM,
TURAL,
TURAN,
TÜRKDOĞAN,
UNAY,
ÜNLÜ,
VAHAPZADE,
VARBAN,
YAKIT,
YAZGAN,

YUSUPOV,
AKÇURA,
BOZKURT,

ÖNER,

Prof. Dr. Sabri
Prof. Dr. İlhan
Prof. Dr. Almas (Başkurdistan)
Prof. Dr. Ahmet
Prof. Dr. İbrahim (Bulgaristan)
Prof. Dr. Mümtaz Turgut
Prof. Dr. Valentina (Hakas)
Prof. Dr. Mertol
Prof. Dr. Sadık Kemal
Prof. Dr. Kâmil
Prof. Dr. Orhan
Prof. Dr. Cafer
Prof. Dr. Selçuk
Prof. Dr. Bahtiyar (Azerbaycan)
Prof. Dr. Stefan
Prof. Dr. İsmail
Prof. Dr. Turan

Prof. Dr. Ruzal (Tataristan)
Doç. Dr. Ergünöz
Doç. Dr. Veysel

Doç. Dr. Mustafa

MAHDUMKULU FERÂĞÎ VE TASAVVUF

Abid Nazar MAHDUM*

ÖZET

Mahdumkulu'ya öteden beri birçok yazar tarafından mutasavvıf bir kimlik atfedilmiştir. Ancak çok farklı konularda şiirler yazması ve hayatı hakkında kesin bilgilerin yeterince bulunmayışı, net bir sonuca ulaşmayı güçleştirmiştir.

Bu incelemede, Mahdumkulu'nun mutasavvıflığı üzerine öne sürülen görüşler kritik edilmiş, daha sonra da şairin eseri incelenerek konunun aydınlatılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahdumkulu, Tasavvuf, Aşk, Türkmen, Fenâ.

18. asır ünlü Türkmen şairi Mahdumkulu¹ Ferâğî, 1733 yılında şimdilerde İran sınırı içinde kalan Gürkan çayının kenarında, Hacı Kavşan denilen yerde dünyaya gelir. 1790 sensinde de yine günümüz İran'ının bir parçası olan Songıdağı'nda hayata veda eder. Şairin, Buhara ve Hive gibi zamanın ilim merkezlerinde iyi bir tahsilden geçtiği kaydedilir. Ferâğî, geniş şöhretine ve hakkında çok şeyler yazılmış olmasına rağmen, şahsiyeti ve şiirleri tam olarak anlaşılammış bir isimdir. Onun sosyal ve siyasî çalkantılar içinde bulunan bir bölgede ve zamanda yaşamış olmasının bunda büyük rolü olduğu söylenebilir. Onun, kendinden önceki Türkmen şairlerinden farklı olarak yaptığı şey, müşterek Orta Asya edebî dilinin sınırlarını zorlayarak halkın konuştuğu Türkmen Türkçesiyle, kalabalıkların kolayca anlayabileceği

* Ar. Gör. Dr., İ.Ü. Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü.

¹ Şairin isminin imlasında yazara ait cümlelerde "Mahdumkulu" şekli tercih edilmiştir.

bir tarzda şiirlerini kaleme almış olmasıdır. Halkla iç içe yaşayan ve hayatı büyük acılarla dolu olan şair, yazdığı pek çok şiirin düşmanları tarafından yok edilmesine istirapla şahit olmuştur:

Kayd-ı gamda aziz ömrüm soldurup
Şûm felek azâbın reygân² eyledi
Yazan kitaplarım sîle (sele) aldırıp
Gözlerim izinde giryân eyledi

Gâfillikda düşmân aldı daşımız (çevremizi)
Dargatdı her yana deñi dûşımız (akranlarımızı)
Beş yılda bir kitap eden işimiz
Kızılbaşlar alıp veyrân eyledi³.

Bugün şairin eserinin müellif nüshasının elimizde olmayışı, ölümünden sonra da onun şiirlerinin başına iyi şeyler gelmediğini göstermektedir. Bunların bir neticesi olarak bugün Mahdumkulu'nun şiirlerinin okunuşu ve onun divanında gördüğümüz şiirlerin hepsinin gerçekte Mahdumkulu'ya mı ait olduğu gibi konularda tartışmalı durumlarla karşılaşmaktayız⁴. Bu durum, Mahdumkulu'nun mutasavvıflığı hakkında doğru bir neticeye varmamızı da güçleştirmektedir.

Bu konuyla ilgilenenler, farklı değerlendirmeler yapmışlarsa da Mahdumkulu'nun tasavvufla ilgisinin bulunduğu noktasında birleşmişlerdir. İlk önce Vambery, (Şairin Buhara ve Hive'ye hiç gitmediğini iddia etmesi gibi bazı yanlış tespitleri olsa da) Mahdumkulu'ya halk arasında ermiş gözüyle bakıldığına işaret etmiştir⁵. Samoyloviç, Türkmenlerin, şairi evliya olarak kabul ettiklerini belirtirken⁶ kendisi de Mahdumkulu ve babası Devlet Mehmed'e "Sûfi" bir kişilik atfetmiştir⁷.

Türkmen cephesinde ise (özellikle Türkmenistan dışındaki Türkmenlerde) şairi gerçek bir ârif olarak tanıtan pek çok görüşle karşılaşabiliriz. Murad Durdu Kâzî, Abdurrahman Ahund Tana'nın *Tenbihü'l-İhvân fi Ma'rifeti Mahdumkuli İşân* adlı eserinden yaptığı naklin bir kısmını olduğu gibi alalım: "Mahdumkulu İşân'ı fakat (sadece) be-unvân-ı şâir tanımalı del, belki (hatta) be-unvân-ı ârif, be-unvân-ı velî tanımalı. Mahdumkulu Ferâgî, marifetden ulı pay alan ve hikmetden añrı – baş ma-lûmâta eyye (sahip) bolan beyik serveriñ biridir. Mahdumkulu Ferâgî, ârif bolan

² Reygan: râyegânın galat şekli; bedava manasında.

³ Mahdumkulu, *Mahdumkulu Saylanan Eserler*, (Haz. Abdurrahman Melik Amanof, Geldi Nazarof, Murad Çariyef, Amanberdi Nuryağdiyef), Aşabat, İlim Neşriyatı, 1988, s.613. (Eserin künyesi, metin içinde MSE. şeklinde kısaltılarak verilecektir.)

⁴ *Mahdumkulu Divanı*'na sonradan ilave edilmiş şiirlerin bulunduğu dair geniş bilgi için bk.: Yusuf Kocık, "Der-bâre-i Eş'âr-ı İlhâkî-yi Mahtumkulu Ferâgî", *Yaprak*, sayı:1, Meşhed hş. 1377 (m. 1998), s.51-58.

⁵ Arminius Vambery, *Voyages D'un Faux Derviche dans L'Asie Centrale de Teheran a Khiva, Bokhara et Samarcand Par le Grand Desert Turkoman*, (Fransızca terc. E. D. Forgues), Paris, Librairie Hachette, 1873, s. 283.

⁶ A. Samoyloviç, *Ukazatel Kı pesnyam Mahtum – kuli*, Tipografiya İmperatorsky Akademiy Nauk, Sankt-Peterburg 1909, *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya İmparatorskago Russkago Arheologičeskago Obşçestva*, XIX'dan ayrı basım, s.2 / 126.

⁷ A. Samoyloviç, *Materyali Po Credneaziatsko – Turetskoy Literatur II – III*, Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk, Sankt-Peterburg 1914, *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya İmparatorskago Russkago Arheologičeskago Obşçeskago Obşçestva XXII*'dan ayrı basım, s. 143/17.

atanın (babanın) elinde ulalıp (büyüyüp) mekteb-i İslâm'da perveriş tapıp meslek-i irfânda kemâle yetendir. Hulâsa Mahtumkuli İşân bir dânişmend-i dînî, bir ârif-i ma'nevî bir âşık-ı İlâhî'dir."⁸ Yusuf Sakalî de şairin manevi yönünü ifade için şöyle demektedir: "Mahtumkulu'nun iç âlemine hakim olan şeylerin temelinde irfân ve Allah aşkı vardır. Bu irfan ve aşk, alelâde bir râbitadan ibâret değildir. Bu, öyle bir aşk ve irfândır ki iç âleminde ona inanmış durumdadır."⁹

Ne var ki bu konuda yapılan değerlendirmelerin, daha çok yoruma dayanan şahsî tespit ve kanaat şeklinde karşımıza çıktığını görüyoruz. Yani Mahtumkulu'nun herhangi bir tasavvuf silkine mensup olup olmadığı ve hangi seviyede bir mutasavvıf olduğu konusunda kesin delillere ulaşamıyoruz. Şair hakkında yazılı kaynaklarda fazla bilgi bulunmadığı için böyle bir durumla karşı karşıya kaldığımızı söyleyebiliriz. Bununla beraber, nispeten daha net bir tavırla, şairi belli bir tarikatın mensubu olarak gösteren görüşler de yok değildir. Bu yönde bilgi sunanlardan biri de Fuad Köprülü'dür. Ona göre Mahtumkulu, şiirlerinde Ahmed Yesevî tesiri göze çarpan, elinde sazı, Mâvearâü'n-nehir ve İran'ın kuzey taraflarını gezen bir Nakşibendî dervişidir.¹⁰ Fikret Türkmen de şairi Nakşibendî olarak tanıtır: "Gönlü Allah aşkıyla, peygamber sevgisiyle ve ehl-i beyt muhabbetiyle dopdolu olan Mahtumkulu, bir tarikat ehlidir; bir Nakşibendî dervişidir."¹¹

Fuad Köprülü'nün, , şairi "elinde sazıyla dolaşan bir derviş" olarak tanıtırken hangi mesnede dayandığını bilmiyoruz. Şimdiye kadar gördüğümüz hiçbir kaynakta Mahtumkulu'nun saz çaldığına dair bir bilgiyle karşılaşmadık. Orta Asya Türkmenleri arasında şairlerin, şiirlerini sazla terennüm etme geleneğinin bulunduğunu söylemek de kolay olmayacaktır. Anadolu ve bazı Türk topluluklarında olduğu gibi saz şairi kimliğiyle değil de, topluluk önünde sazsız şiir söyleyen Türkmen halk şairlerinin varlığını biliyoruz¹². Türkmenler arasında "bahşı" denilen kişiler ise başkalarına ait şiirleri saz eşliğinde söyleyen, şarkıcı olarak niteleyebileceğimiz kişilerdir¹³. Orta Asya'da aynı zamanda bahşılıkla ilgilenen Türkmen şairi olarak aklımıza sadece Mahmûd Gâyibî gelmektedir¹⁴. Ancak onun da bir saz şairi özelliklerini taşıdığı konusunda net bir şey söyleyebilecek durumda değiliz.

Mahtumkulu'nun Nakşibendîlikle ilişkisine delil olabilecek tek bir rivayetten söz edebiliriz. Bu da başarısız bir müritlik girişiminden ibarettir: Mahtumkulu, bir Nakşibendî şeyhi olan Halîfe Niyâzkul'a mürit olmak için gider. Ancak şeyh, onu "Bize her ağzına geleni söyleyip duran bir şair gerekmez." diyerek kabul etmez.

⁸ Murad Durdı Kâzî, *Edebî Mîrâs*, [Günbed-i Kâvus], Kabûs Neşriyatı, hş.1317, s.26-27.

⁹ Yusuf Sakalî, *Mahtumkuli-şinâsî*, c.1, Gorgan, Makhtumguhlî Feraghi Cultral and Publishing İnstitutian, 1999, s.52.

¹⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991, s. 177.

¹¹ Fikret Türkmen, "Mahtumkulu ve Tasavvuf Anlayışı", *Türk Dünyası İnceleme ve Araştırma Dergisi*, Sayı : 1, İzmir, 1996, s.12

¹² Afganistan Türkmenleri arasında bir meddah edâsıyla hikayeler anlatan, şiirler söyleyen, bu şekilde toplulukları eğlendiren halk şairleri vardı. Bunlardan AzizŞair'i bir düğünde dinleme imkanım olmuştu.

¹³ Afganistan'da Andhuy ilçesinden Server Bahşı, zaman zaman sözü kendisine ait parçalar seslendiriyor olsa da bunlar fazla edebî değeri olmayan şiirlerdir. Üstelik bu, yeni ve istisnâî bir örnektir. Bunun yanında son zamanlarda ortaya çıkan, tambura (veya dombra) eşliğinde (ki Türkmen geleneğinde dombra yoktur.) harcıalem şeyler söyleyen bazı kimseleri ise şair sınıfına almanın bile doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

¹⁴ Bîbî Hamîde Muhammed-niyâzî, "Mahmûd Gâyibî", *Ferâğî*, Sayı: 6, Gûrgan hş.1380, s.26.

Bunun üzerine şair, “Bilmezmiñ” başlıklı şiirini kaleme alır. Bu şiirde şeyhe “Yetilmemiş şunkârım, gamış gânat ak törfek!; yani “Kanatları güçsüz, daha gelişimini tamamlayamamış kartalım!” diyerek şeyhi küçümser bir tavra bürünür.¹⁵ Bu konuda doğru bir hükme varabilmek için söz konusu rivayeti biraz sorgulamamız gerekir. Bu rivayete göre şair, şeyhi kâmil kabul ederek kendisini irşad etmesi için ona müracaat ediyor. Reddedilince de onu küçümsüyor. Halbuki, şeyhin Mahdumkulu’yu reddetmesi, nefis terbiyesi veya imtihan mahiyetinde bir davranış da olabilir. Bu tür imtihandan geçirmeler tasavvufta sıkça görülür. Nitekim Mahdumkulu hakkında halk arasında diğer bir rivayet de onun şeyhi tarafından sınındığını göstermektedir:

Kâyim olsañ istemezler, gitseñ âvâz eyleyer
Sözleseñ bermez sadâ sözlemeseñ zâr eyleyer
Bir perî pinhân oturmuş gelme dip nâz eyleyer
Göñlüni bend eyleyip özünü pervâz eyleyer
Ol perî-peyker sıfatlı yârı gördüm şondadır¹⁶

Mahdumkulu’nun yukardaki şiirinde sözünü ettiği ve “gelme diye naz eyliyor” dediği kişinin, bahsi geçen şeyh olduğu, halk arasında rivayet edilmektedir¹⁷. Bunu göz önüne alırsak şairin, daha önce söz ettiğimiz “imtihanın” mahiyetinin farkında olduğunu ve bu imtihan sebebiyle nefisine mağlup olmayıp, girdiği yolda sebât gösterdiğini ve devam etme çabası verdiğini güçlü bir ihtimal olarak düşünebiliriz. Bu durumda ise “Bilmezmiñ” şiirinin yorumunda ve yazılış gayesini tespitinde bir hata yapılmış olma ihtimali ile karşı karşıya kalırız. Bunu destekleyen bir âmil de Halife Niyazkul’un güçlü şahsiyetidir. Özellikle Ersarı Türkmenleri arasında Hazret-i İştân Bâba olarak da bilinen bu Türkmen mutasavvıfı, Buhara’daki meşhur Çor Menar, (Çâr-menâr : Dört minâreli) diğer adıyla Halife Niyâzkul Medresesi’nin bânîsi olup kerametleri halk arasında dilden dile dolaşmaktadır. Mahdumkulu’nun böyle gerçek bir mutasavvıfı küçümsemiş olması mantıklı gelmemektedir.

Mahdumkulu, bazı şiirlerinde bir mürşit özleminde olduğunu açığa vurur. Mesela:

Kâmil ayağına baş goy yalançıdan el göter
Tevbe kılıp bir pîriñ toprağna bulan göñlüm

ve

Mahdumkulu tevffik kılsam
Bir er tapsam gulluk etsem
Göñül aydar yoldaş bolsam
Dem çeken dervişler bile(ile)

veya,

Cân şehrine düşdi talan
Kuvvet bergen pîr gözlêrmen¹⁸

¹⁵ Mahdumkulu, *Mahtumkulu'nun Kâmil Dîvânı*, 1. baskı, (Haz. Murad Durdı Kâzî), Günbed-i Kavus, İntişârât-ı Senâî, hş. 1372, s.19-20.

¹⁶ A.e. , s.166.

¹⁷ Bu rivayeti Afganistan Türkmenlerinden dinledim.

¹⁸ Mahdumkulu, *Mahtumkulu, Saylanan Eserler*, s. 336 , 624 , 220.

gibi ifadelerden bunu anlamamız mümkündür. Mahdumkulu, bu özlemine sadece iç dünyasında yaşamayıp, arzusunu gerçekleştirmek için çaba sarf etmiş olmalıdır. Nitekim, Nurkılıç Fidâkâr, şairin, uygun bir rehber, doğru yolu gösteren birini bulmak için başka şehir ve ülkelere, özellikle Hint, Afganistan ve Türkistan'a sefer ederek buradaki alimlerin sohbetinde bulunduğunu belirtir.¹⁹ Gerçekten onun bu hususu anlatan şiirlerinde böyle manevi bir özlem sezilir:

Yokarda Hindustan'ı
Arkada Türkistân'ı
Evliyâlar ummânı
Ol Rûmistân'ı (Anadolu'yu) görsem²⁰

Mahdumkulu'nun şiirlerinde Nakşibendiye büyüklerini saygı ve özlemle anmasının yanında, sefer ettiği Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da Nakşibendiliğin yaygın olması ve buralarda bu silke mensup önemli şahsiyetlerin bulunması sebebiyle onun bu tarikata bağlı olabileceği düşünülmüştür.²¹

Mahdumkulu'nun Yesevîlikle ilgisi ise, sevme ve etkilenme seviyelerinde karşımıza çıkar. Şair, bütün Müslümanların muhabbet beslediği büyük gönül adamlarını, evliyaullahı sevmektedir. Ahmed Yesevi de bunlardan biridir. Üstelik A. Yesevî, şiirleriyle de Türk mutasavvıf şairlerinin yolunu açmış bir zattır. Mahdumkulu'nun da bazı şiirlerinde Yesevî tesirini hissederiz. Mesela "Yeldim Tut" isimli şiirinde²² bu etki açık olarak kendini gösterir. Oraz Yağmur, şairin çocukluğunda A. Yesevî'nin hikmetlerini okuduğunu, hatta ezberlediğini belirtirken bu büyük mutasavvıfı "Mahdumkulu'nun "ruhî halıpası", yani manevî hocası olarak değerlendirir²³. Fikret Türkmen de bu hususta şöyle görüş bildirmektedir: "Mahdumkulu da onun (A. Yesevî'nin) manevî bir müridi ve Türkmen koludur denebilir."²⁴ Maya Semî-zâde ise, A. Yesevî'nin yanında Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Saîd Ebü'l-hayr ve Yusuf-ı Hemedânî gibi şahsiyetlerin de Mahdumkulu üzerinde güçlü tesirleri olduğunu kaydetmiştir. Yazar daha sonra Yunus Emre ve Meşreb'i de bunlara eklemiş; ancak bunlardan sadece Meşreb için örnek sunabilmiştir. Bu da Meşreb'in "Kayda sen" isimli şiiriyle Mahdumkulu'nun aynı isimli şiiri arasındaki benzerliğe dikkat çekmekten ibarettir²⁵. Aslında bu tip benzerliklere daha başka örnekler de bulabiliriz. Mesela Yunus Emre'nin,

Sen bu cihan mülkini Kâf'dan Kâf'a duttun tut
Ya bu âlem malını oynayuban utdun tut²⁶

beyti ile başlayan şiiri ile Mahdumkulu'nun "Yeldim Tut" isimli şiiri (MSE s.332-333) arasında benzerlikten söz edebiliriz. Yine Mahdumkulu'nun "Galmağâlî Nelerem" adlı şiiri (MSE s.143-144) ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın,

¹⁹ Nurkılıç Fidâkâr, *Nakd u Tahlîl-i Âsâr-i Mahdumkuli Ferâğî*, Günbed, İhsan, 1379, s. 291.

²⁰ Madumkulu, *Mahdumkulu, Saylanan Eserler*, s. 495.

²¹ Nurkılıç Fidâkâr, *Nakd u Tahlîl-i Âsâr-i Mahdumkuli Ferâğî*, s. 291-293.

²² Mahdumkulu, *Mahdumkulu Saylanan Eserler*, s.332.

²³ Oraz Yağmur, *Magtımğulınama*, Aşkabat, Türkmenistan Medeniyet Hazinesi, 1992, s.183, 185.

²⁴ Fikret Türkmen, a.g.m., s.13.

²⁵ Maya Semî'-zâde, "Mahtumkulu ve Gündoğar Edebiyatı", *Yaprak*, Sayı : 18, Günbed-i Kâvus, hş. 1381, s. 36-37.

²⁶ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (Haz. Faruk Kadri Timurtaş), Ankara, KTB, 1986, s. 9-10.

Cânân ilinden gelmişem, fânî cihânı neylerem
Ol mülke meylim salmışam, ben bu cihanı neylerem²⁷

beyti ile başlayan şiiri arasındaki benzer eda dikkatimizi çeker. Ancak buradan bir etkilenme neticesine varmak kolay gözükmemektedir. Aslında bu şiir, Fuzuli'nin aynı kafiye ve redifteki gazeliyle nazire sayılabilecek benzerliktedir. Ancak Mahtumkulu'nun şiiri mutasavvifâne duyuş ve söyleyiş bakımından Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya daha yakın durmaktadır. Fuzuli'nin gazelinin matlaı şöyledir:

Şem-i şâm-i firkatem subh-i visâlı neylerem
Bulmuşam yanmakda bir hâl özge hâli neylerem²⁸

Mahtumkulu'yu etkileyenleri daha geniş yelpazede takdim edenler de vardır. Ancak burada esas olan ikna edici tespitlerin sunulmasıdır. Ayrıca bulduğumuz benzerlikleri iyi tahlil edemezsek, tevârüd sayılabilecek veya ortak kültür ve anlayıştan kaynaklanan bir tarzı, üslûbu veya ifadeyi gerçek bir etkilenme olarak algılayabiliriz. Fikret Türkmen, aynı kaynaktan beslenmenin getirdiği benzerliklere şöyle dikkat çekmektedir: “Görülüyor ki Mahtumkulu, Anadolu sahası mutasavvıflarından farklı bir anlayışa sahip değildir... Mahtumkulu'nun vermek istediği mesajların kaynakları, tanıdığımız diğer mutasavvıfların kaynaklarıyla ortaktır. Mesajları Mahtumkulu'nun mesajlarına çok benzeyen zirve bir isim vardır: Yunus Emre. Aralarındaki dinî-tasavvufî anlayış ve remizlerin ortak oluşunu açıklamak hiç de güç değildir.”²⁹

Gerçekten, manevi dünyamızda müstesna yeri olan büyük gönül adamlarıyla Mahtumkulu'nun aynı kaynaktan beslendikleri, hatta bu kişilerin, eserleriyle, şahsiyetleriyle şaire bizzat kaynaklık ettikleri doğrudur. Ancak Mahtumkulu'nun şiirleri üzerinde doğrudan tesiri görülen şahsiyetler de elbette ki olacaktır. Sûfî Allahyâr'ı Mahtumkulu üzerinde güçlü tesir bırakan şahsiyetlerden sayabiliriz. Mahtumkulu'nun “Gidici Bolma” isimli şiirinin dört dörtlüğünün ilk beyti Sûfî Allahyâr'a aittir. Aşağıya aldığımız bu dörtlüklerin turnak içine alınan ilk beyitleri, söz konusu şairin *Sebâtü'l-âcizîn* isimli eserinden alınmıştır. Dörtlükler şöyledir:

“Okur bolsañ ok ur nefsiñ gözine
Kara (bak) çın göz bile Mushaf yüzine”
Aldanıp girmegil şeytan sözine
Allah'ıñ emrini koygucu bulma

“Eğer bolsun diseñ yeñil ağırlar
Çıkıp bir yana tap büryân bağırlar”
Yolıksa göziñe güng u sağırlar
Olarıñ hâlğa gülüci bolma

“Kiçiklikden ibâdetga boyun koy
Kıyâmetniñ oyun (düşüncesisini) kılsañ oyun koy”

²⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz., *Ma'rifetname*, (Sadeleştiren: Faruk Meyan), İstanbul, Veli Yayınları, 1981, s. 803-804.

²⁸ Fuzuli, *Fuzuli Divânı*, (Metni baskıya hazırlayanlar: Kenan Akyüz, Süheyl Beklen, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur), Ankara, Akçağ, 1990, s. 221/63.

²⁹ Fikret Türkmen, a.g.m., s.10.

Terk edip dünyânı zevkı toyun koy
Gir fenâ yolıga kaytguçı bolma

“Uruglık men (soyluyum, kavmim çok) dime tañla urug (azap) bar
Hesab u nâme vu vezn u sorug bar”
Yalançı bendemiz sansız durag bar
Bilip yalan sözni aydıçı bolma³⁰

Genel görünüm itibariyle fazla bir estetik zenginlik taşımayan bu şiir, eğer Mahdumkulu'ya ait ise, bu örnek onun Sûfî Allahyâr'ın *Sebâtü'l-âcizîn* adlı eserini ezberlercesine okuduğunu düşündürmektedir. Çünkü alıntılar kitabın farklı yerlerinden yapılmıştır. Ayrıca yoğun bir duygu dünyası içerisinde gelen ilhamlar doğrultusunda şiir yazan kişi, alıntı da yapsa bunu zihinden yapmış olmalıdır. Yoksa uyumlu bir şiir ortaya çıkmaz. Bu durum iki şair arasında güçlü bir manevi bağın bulunduğunu akla getirmektedir. Dolayısıyla Mahdumkulu'nun Sûfî Allahyâr ile paralel bir tasavvuf anlayışına sahip olabileceğini düşünebiliriz.

Murad Durdu Kâzî, Mahdumkulu'nun şeriat ile tarikat beraber yürütülmezse, yani tarikat adına yapılanlar şeriata uymuyorsa hakikata ulaşmanın mümkün olamayacağı düşüncesinde olduğunu belirtir³¹. Sûfî Allahyâr'ın da bu doğrultuda bir tasavvuf çizgisini takip ettiğini anlıyoruz. Şu beyitte bu anlayışı açık olarak görebiliriz:

Şeriat hükmidin taşkı riyâzet
İmes (değil) tâat kabâhatdur kabâhat³²

Bunun yanında şiiriyet ve tarz bakımından Mahdumkulu'yu A. Yesevî ve S. Allahyâr gibi mutasavvıflardan farklı bulanlar vardır. Şeyh Muhsin Fânî, Mahdumkulu konusunda bazı sathî değerlendirmeler yapmış olmasına rağmen bu hususta ifade ettiği şu görüşü kayda değer: “Türkmen şairinin manzûmelerinde Sûfî Allahyâr ve Hâce Ahmed Yesevî dîvanlarında gördüğümüz hikemiyyât ve efkâr-ı sûfiyye, Mîr Ali Şir Nevâyî'nin eserlerindeki şâirâne tasavvurlara tesâdüf edilmez.”³³ Z. Velidi Togan'ın da benzer düşüncelere sahip olduğunu görüyoruz: “Bu nev' Mahdumkulu eş'ârı, dînî olmakla beraber Meşreb veya Ahmed Yesevî gibi hâlis tasavvuf eseri ve derviş eş'ârı değildir. Bu bir din ve ahlak muallimi, halk felsefiyâtı muallimidir. O, Vambery'nin tasavvur ettiği gibi İran'la temas neticesinde ahlâkî sulh ve müsâlemete meyleden derviş değil, belki Türk evliyâları talimâtından mülhem olarak dînî talimât ve nesâyih söylemekle beraber halkın millî muhârebelerinde ruh verici ve müşaviri olan şairidir.”³⁴ Burada Mahdumkulu'nun “halk muallimi”, “halkın millî muharebelerinde ruh verici” gibi ifadelerle tanıtılması, şairin farklı özelliklerle değerlendirilen bir şahsiyet oluşu üzerinde durulması gerektiğini bize hatırlatmaktadır. Gerçekten *Mahdumkulu*

³⁰ Mahdumkulu, *Mahdumkulu Saylanan Eserler*, s. 457-458.; Abid Nazar Mahdum, *Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-âcizîn'i*, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1993, s. 198/ b. (beyit) 1607, 199/b. 1618, 120/b.931, 101/b.774.

³¹ Murad Durdu Kâzî, *Edebî Mîrâs*, s.111.

³² Abid N. Mahdum, a.g.e., s.114/b.877.

³³ Şeyh Muhsin Fânî, *Mahdumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzûme*, İstanbul, Kağıtçılık ve Matbaacılık A.Ş., 1340, s. 10.

³⁴ Zeki Velidi Togan, “Kitabiyât Tenkit ve Tahlilleri”, *Türkiyat Mecmuası*, c.2., İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 473.

Divanı'nda farklı muhteva, üslup ve kalitede şiirleri görmek mümkündür. Mahdumkulu, toplumda karşılaştığı birçok meseleyi şiirlerine yansıtmış bir şairdir. Mesela, kibir, hıyanet, cehalet, hayasızlık, haksızlık, sözünde durmamak, gıybet etmek gibi kötü huylar ve cömertlik, cesaret, mertlik, tevazu, görgülü olmak, iyilik etmek gibi erdemler, Mahdumkulu'nun şiirlerinde işlediği konulardan bazılarıdır. Bu konu çeşitliği, şairi çok yönlü bir şahsiyet olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bunun neticesinde şairin bu özelliği, belki de onun mutasavvıf kimliğini gölgede bırakacak bir zemin hazırlamıştır. Aslında Mahdumkulu'nun, yaşadığı kargaşalı dönemde etrafında olup biten hadiselerle karşı kayıtsız kalmaması tabii karşılanacak bir durumdur. Fikret Türkmen şairin bu yönüyle ilgili olarak şöyle der: "Mahtumkulu da – Yunus Emre gibi – fildişi kulesine çekilmemiş, halkın moral gücünü yükseltmeye çalışırken vurguncuları, soyguncuları da iyiliğe davet etmiş, kötülerle ve kötülüklerle mücadelesinden asla vazgeçmemiştir."³⁵

Yukarda da bahsettiğimiz üzere eğer şairin divanına başkalarına ait şiirler karışmış ise bu eserin muhteva, estetik ve teknik unsurlar bakımından bazı farklılıklar arz etmesini normal karşılamamız gerekir. Dolayısıyla bu şiirlere bakılarak şairin farklı şekillerde değerlendirilmesini veya ona farklı özellikler yüklenmesini bu durumun tabii neticesi olarak görmeliyiz. Ama bu manzara, konu üzerinde her türlü değerlendirmenin serbestçe yapılabileceği manasına da gelmez. Araz Muhammed Sarlı, Mahdumkulu hakkında ortaya atılan tanımlamaların iyi bir tahlile dayanması gerektiği düşüncesindedir: "Eğer biz Mahtumkulu'yu adalet isteklisi, yüce arzuları olan, cesur, devrimci, mücadele adamı, özgürlükçü, aydın, şeriate bağlı, İslâmî ve insânî düşünceler taşıyan, arif ve tarikat ehli şeklindeki özelliklerle tanıyorsak, Ferâğî'nin şahsiyetinin öncelikli talebinin ne olduğu, bütün bunların Ferâğî gibi bir şahsiyette nasıl kendini gösterdiği ve ne şekilde intikal ettiği sorularına cevap vermemiz lazımdır."³⁶

Söz bu noktaya gelmişken, bizi şüpheye yönelten bazı durumlardan da söz edelim: Meşhur "Cem-i zıddeyn muhâldir." sözü doğrultusunda kişilerin taşıdığı özellikler gibi onların şahsiyetlerinin göstergesi olan sözlerinin de birbiriyle çatışmaması ve belirli istikamete sahip olması gerekir. Mahdumkulu'nun şiirlerini incelediğimiz zaman da anlam olarak birbirine uymayan, hatta zıddını ifade eden sözlerle karşılaşırız. Bu ise, sözkonusu şiirlerden bazılarının Mahdumkulu'ya ait olmadığı şüphesini uyandırmaktadır. Mesela Mahdumkulu,

Öñiñ gara ardıñ gözle
Hoş söziñ di kahrıñ gizle
Sözlebilsen yahşı sözle
Halk yamanıñ bızârıdır (MSE. s.482)

ve

Cihânda bar işden yaman
Bir mü'miniñ âzârıdır (MSE. s.482)

şeklindeki mısralarında hoş sözler söyleyerek kızmamayı öğütleyip, bir mümini incitmenin kötülüğüne değinirken Yunus Emre'nin yanındadır. Ancak onun divanında bulunan bazı şiirlerde aksi yönde sarf edilen sözler de buluruz:

³⁵ Fikret Türkmen, a.g.m., s.11.

³⁶ Araz Muhammed Sarlı, *Pujûhiş-hâyî Der-Edebiyât-i Türkmen*, Günbed-i Kavus, Müessesesi-i Ferhengî ve İntişârâtı-i Muhtumkuli Ferâğî, hş.1377, s.8-9.

Hîç gönül şâdlığı çıkmaz
 Bir gönül yıkmayan erden
 Yahşılık tamahın etme
 Yamanlık çıkmayan erden (MSE. s.263)

Bir başka yerde de şöyle denmektedir:

Ârlı yiğit kîne tutar
 Ârın câya salmayınca (MSE. 566)

Gönül yıkmamanın, kötülük etmenin ve kîn tutmanın arkasında makul bir sebep arayan bu ifadeleri elbette ki bir mutasavvıfa yakıştıramıyoruz. Bu sözleri tevil ederek burada güçlü bir hamiyet duygusunun övüldüğünü söyleyebiliriz. Böyle bile olsa bizce bu ifadeler bir tasavvuf ehlinin tarzına uygun düşmemektedir. Yine diğer bir şiirde şu dörtlük dikkat çekmektedir:

Koç yiğidiñ işi sohbet saz bolar
 Göñli gış bolmayın dâyim yaz bolar
 Yahşğınñ göñlünde kîne az bolar
 Yamanñ her günde urışın görñ (MSE. s.385).

Bu dörtlükte daha önce örnek olarak zikrettiğimiz beyitte belirtilenin aksine kin duygusu sevimsiz gösteriliyorsa da ilk beyitte farklı bir hava ile saz ve sohbetle meşgul olmak, sanki “koç yiğit” olmanın bir gereğiymiş gibi takdim edilmektedir. Bu noktada şairin hiç de bu doğrultuda bir mana içermeyen başka bir şiirini hatırlıyoruz:

Hürmet ehli boldı ol kimniñ elinde sazıdır

...

Şek degildir dostlarım geldi kıyametden nişân (MSE. s.506)

Şimdi bu iki farklı yaklaşımı aynı kişide nasıl bir arada düşünebiliriz. Bunun yanında Mahdumkulu'nun şiirleri arasında tezat teşkil edecek derecede olmasa da farklı çizgilerde mülâhaza edebileceğimiz ifadelerle karşılaşılıyor. Şöyle ki;

Er yiğidiñ içi dolı armândır
 Kara göz ince bil yârı bolmasa (MSE. s.391)

ve,

Dünya sözi meñzer duzsız ta'âma
 Söz içinde gelin kız hem bolmasa (MSE. s.325)

veya,

Güzel bardır uzun boylı alkımı
 Karañkı gicede düşer yalkımı
 Sözlegen sözleri misl-i bal kimi
 Yañağından bûse alasıñ geler (MSE. s.322)

gibi, beşerî aşkın açık olarak anlatıldığı mısralara baktığımızda, Mahdumkulu'nun hissettiği ve anlattığı aşkı tarif etmenin ne kadar zor olduğunu anlıyoruz. Çünkü bunlar Mahdumkulu'nun İlâhî aşka tutulmuş, masivadan yüz çevirmiş bir mutasavvıf olduğu (veya olabileceği) yolundaki kanaata hâlel getirecek türden sözlerdir. Bu sözler, gizli manalar içeren, tam anlaşılması için yoruma ihtiyaç duyulan çetrefil mısralar olmadığına göre, bildiğimiz mutasavvıf portresine yabancı çizgiler taşıyan bu ifadelerin gerçekte Mahdumkulu'nun eserine nüfuz etmiş yabancı renkler olabi-

leceğini düşünmeden edemiyoruz. Şunu belirtelim ki bu tür ifadeler şairin eserinde hakim anlayışı oluşturmadığı gibi nadir tema olarak da telakki edilebilir.

R. Mustakov, Mahdumkulu'nun beşeri aşkın anlattığı şiirlerinde gerçek hayattan alınan detayların kullanıldığını, bu özelliğin, onun sıradan aşk şiirleriyle tasavvufi şiirlerinin ayırt edilmesinde yardımcı olacağını düşünmektedir³⁷. Mustakov'un bu sözlerini, Mahdumkulu'nun eserinde, hem beşeri, hem İlâhî aşkı konu alan şiirlerin bulunduğu iddiasını ortaya koyan bir görüş olarak aktarmış olduk.

Zihnimizde soru işareti bırakan birkaç detay üzere durduk. Şimdi de şairin tasavvufi ilgisini ortaya koyan şiirlerini inceleyelim: Mahdumkulu'nun, şahsında bazı manevi hallerin tezahür ettiğini anlattığı şiirleri vardır. Şair, "Turgil Didiler" isimli şiirinde bir gece vakti uyuduğu sırada, dört atlı kişinin kendisini uyandırıp erenler meclisinin kurulduğu bir yere götürüldüğünü, orada bazı olağanüstü haller gördüğünü ve sonunda da manevi ihsan ve müjdelere kavuştuğunu anlatır. Rüya havasında başlayan "Külâhlı Geldi" başlıklı şiirinde ise, öncekine göre kapalı remizler taşıyan farklı bir üslup kullanılmış, uykuda olabileceği gibi uyanırken vuku bulduğu izlenimi de veren bir hâlin anlatıldığını görüyoruz:

Bir gice yatırdım bir ahvâl gördüm
Bir bölek başları külâhlı geldi.
Tiskinip oyandım yerimden turdum
Kolları tillâdan asâlı geldi (MSE. s.22)

Burada "ahval gördüm" ifadesi, olayın rüyada geçtiğini düşündürürken, "uyandım yerimden kalktım" sözü ise uyanırken yaşanmış bir hali akla getirmektedir. Buradaki "tiksinip uyandım" sözü, rüyanın sonunda yapılan hareketi ifade ediyor da olabilir. "Uçdım Yârânlar" ve "Bir Nân Getürdi" isimli şiirlerinde ise rüyanın muhtevayı oluşturduğunu görüyoruz. Bu şiirin ilk beyti şu şekildedir:

Bir gice yatırdım Şah-ı Nakşbend
Keremi cûş eylep bir nân getürdi
Sağ elinde bade gülgûn şerâbı
Sol elinde tâze büryân getürdi. (MSE. s.627)

"Uçdım Yârânlar" 'da ise şu iki dörtlük dikkat çekmektedir:

Hemme âvâz eylep aleyk aldılar
İşâret eyleyip ötgil didiler
Devr kurayıp câma şerâb koydılar
Maña (bana) yetgeç kolim açdım yârânlar

Mahdumkulu hûşyâr oldum oyandım
Oyandım örtendim tutaşdım yandım
Ma'nî bâzârında hayyâta döndüm
Şîrîn gazel donın biçdim yârânlar (MSE. s.24)

Bu iki örnekte rüyada şarap sunulduğunu görüyoruz. Bu ise Anadolu aşıklık geleneğinde de karşılaştığımız rüyada şarap içme motifini akla getirmektedir. Şunu

³⁷ R. Mustakov, "Lyubovnaya Lirika Mahtumkuli i Sufizm", *Magtimgulı – 250* (Şahir hakkında ilmi dokladlar, makaleler ve haberler), Aşkabat, İlim, 1989, s. 214.

belirtelim ki eğer Mahdumkulu gerçek bir mutasavvıfısa onun yaşadıkları, böyle bir gelenekle izah edilemeyecektir. Bilindiği gibi, mutasavvıflar zorlayıcı bir sebep olmadıkça gizli hallerini ifşa etmekten kaçarlar. O halde Mahdumkulu neden bu kadar açık olarak bunları dile getirme gereğini duymuştur? Maalesef elimizdeki bilgilerle bu sorunun cevabını vermemiz mümkün değildir. Mevlana, Emir Hüsrev Dehlevî ve Attâr gibi büyük mutasavvıflar, belki içlerindeki coşkunun da zorlamasıyla bazı manevi hâllerini yansıtan şiirler yazmışlarsa da bunları tasavvufi remizler ve zarif sanatlarla kapalı olarak ifade etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Mahdumkulu'nun sözkonusu ettiğimiz şiirlerinde bu tarzın dışında bir yol izlediğini söyleyebiliriz.

G. Gurbanov E. E. Bertels'in Mahdumkulu'nun "Turgıl Didiler" ve "Boldum Giryâna" isimli şiirlerini anlatırken Hafız'ın şairliğe başlaması hikayesine dikkat çektiğini söyler. Gurbanov, bu rivayette Hâfız'ın Bâbâ Kûhî'nin mezarı başında yatarak erenlerle görüşükten sonra şairliğe başladığının anlatıldığını ifade eder. Yazar, ayrıca Hâfız'ın bir şiirini naklederek burada onun şiire başlaması ve şiirinin güzel oluşunun sırrının anlatıldığını bahseder³⁸. Bu hikayenin aslını, kısaltarak *Meyhâne*'den aktaralım: "Hâfız, önceleri bozuk vezinli şiirler yazar, halk da onunla alay edermiş. O ise buna pek üzülmezmiş. Ancak ramazan ayında bir gün, şehirdeki bazı zarif kimseler tarafından çok incitilince üzgün bir halde Bâbâ Kûhî'nin eşğine yüz sürer. Orada, Allah'a yalvarıp dua eder. Yirmi üçüncü gece uykuya daldığında rüyasında Hazret-i Ali, şairin ağzına beyaz bir lokma vererek ona müjdeli haberler verir. Uykudan uyanan Hâfız, gönlü coşarak bir gazel söyler. Gazelin matla beyti şöyledir:

Dûş vakt-i seher ez-gussa necâtem dâdend
V'enderân zulmet-i şeb âb-i hayâtem dâdend"³⁹

"Geçenlerde seher vakti, beni üzüntüden kurtardılar. Ve o gecenin karanlığında bana âb-ı hayat verdiler."

Hâfız'ın bu şiirde Mahdumkulu'ya göre daha farklı bir anlatım yolunu takip ettiğini görürüz. Şöyle ki, Hafız burada seher vakti birilerinin kendisini kederden kurtardığından, o karanlık gecede "âb-ı hayât" verdiklerinden bahsetse de verenlerin kim olduğu belli olmadığı gibi verilen şey de açıkça belirtilmez. Eğer sözkonusu hikaye olmasaydı bu şiirle Hâfız'ın şairlik macerası arasında bir ilgi kurulamazdı. Çünkü bunlar, şairin yaşadığı manevi bir hali anlatan ve ehline hitap eden bazı işaretleme de sayılabilir.

Mahdumkulu'nun bütün bir manzûmenin muhtevasını kaplayacak şekilde uzun bir vakayı anlattığı bu birkaç şiirin dışında, remizleri kullanarak veya dolaylı anlatımlarla, manevi dünyasına ışık tuttuğu mısraları da vardır. Mesela "Kan Çıkar" isimli şiirinden aldığımız şu beyitler böyledir:

Ger tutsa hâlimden haber kurı ağaçdan kan çıkar
İnsân şerârimden eser tapsa teninden can çıkar

Bir gûşede bolsam mukîm gönle getirsem kadr-i sîm
Her gûşe-i vîrânedan sad genc-i bî-pâyân çıkar

³⁸ G. Gurbanov, "Magtimgulı ve Gündoğar Edebiyatının Depleri", *Magtimgulı* – 250 (Şahir hakkında ilmi dokladlar, makalalar ve haberler), Aşkabat, İlim, 1989, s. 291.

³⁹ Abdu'n-nebî Fâhru'z-zamân, *Mey-hâne*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, No: 2929, vr. 43^b – 44^a.

Gönlümge gelgen nakşlar gözlerge peyda bolsa ger
Koşulsalar köp nâdânlar kâmil bolup merdân çıkar

Hîç añlamay zîr u zeber ger tapsa cezbemden eser
Elifden be'den bî-haber her demde bir Kur'ân çıkar (MSE. s.44)

Bu mısraların bizi Mahdumkulu'nun gizli halleri, gönlünde zuhûr eden bazı manevi "nakışlar" ve cezbesi ile tanıştırdığını görürüz. Bunun gibi zaman zaman önemli tasavvuf istilahları, şairin haline tercüman olduğu gibi, onun ilgi sahası hakkında da bize fikir vermektedir:

Lâm elif : lâ, nefy u isbât özin âşkâr eylemiş⁴⁰

"Nefy u isbât", kelime-i tevhîdi söylemek suretiyle yapılan zikir için kullanılan bir terimdir. Mahdumkulu, bir başka şiirinde şöyle demektedir:

Her kişi kim Hak zikrinde zindedir
Göñli tağyîr tapmaz bolsa cem bile (MSE. s.638)

Burada Hak zikri ile hayat bulan kişinin gönlünün "cem" ile, yani halkla bir arada bulunması sebebiyle değişmeyeceği anlatılmaktadır. Bu ise, Nakşibendiyye'de "Halvet der-encümen" denilen ve "halk içinde Hak ile olmak" şeklinde ifade edilen manevi hali akla getirmektedir.⁴¹ Mahdumkulu, böyle genel anlatımların yanında bazen kendi iç dünyasına ışık tutacak sözler de sarf etmektedir:

Söz bilen için egser kabz olup dolan gönlüm (MSE. s.336)

"Kabz" ve "bast", mutasavvıfların içlerinde yaşadıkları sıkıntı ve ferahlık halini ifade için kullanılmış iki önemli kavramdır. Burada Mahdumkulu'nun işte bu kabz halini söz söyleyip "içini eksiltmek" suretiyle aşmaya çalıştığına işaret ettiğini görüyoruz.

Çıkardım başdan imdi dünya hevâsın mutlak
Ne ferşe ayak basdıñ dolan bir öziñe bak
Kül bolup yelge savrıl ol güdâzda cânıñ yak
Lâzım oldı okımak ene'l-Hakk u mine'l-Hakk
Mey içip meyhâneden mestâne boldum imdi (MSE., s.155)

Mahdumkulu'nun burada Hallâc-ı Mansûr'un sekr (tasavvuf sarhoşluğu) halinde söylediği "Ene'l-Hak" sözüne atıf yaparak "fenâ fi'llah" makamıyla ilgisi bulunduğu işaret ettiği düşüncesi hasıl olmaktadır. Mahdumkulu'nun Hallâc-ı Mansûr'un yaşadığı hâle yaklaştığını ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Tasavvuf kitaplarında Hallâc-ı Mansûr gibi bazı büyük mutasavvıfların, buldukları manevi "hâl" içinde Allah'tan başka hiçbir şey görmeyince böyle sözleri söyledikleri ve "Allah'tan başka hiçbir şey yoktur" demek istedikleri, bu hâli yaşamayan birinin bu şekilde konuşması-

⁴⁰ Mahdumkulu Feragî, *Divân-ı Hazret-i Mahdumkulu Ferâgî*, (Haz. Ahmed-i Şeyh Tîlâyî), İntişârât-ı Tîlâyî, Tahran hş. 1379, s. 149.

⁴¹ "Cem" ifadesinin tasavvuf terimi olarak kısaca "Nefsin ruh halini almış görüldüğü makam" olarak da özetlenen anlamının burada kastedilmiş olduğunu sanmıyoruz. Çünkü şiirde "cem", gönlün değişmesine sebep olabilecek bir durum olarak anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu ifadenin, daha tam olgunlaşmamış bir mutasavvıfın kendi haline yabancı olan topluluklarla bir araya gelmesi için kullanılmış olabileceği daha uygun görünmektedir.

nın küfür olacağı tasavvuf kitaplarında ifade edilmektedir. Mahdumkulu böyle bir sözü söylemediği gibi “mine’l-Hak sözünü de zikretmek suretiyle her şeyi yaratıp varlıkta durdurmanın Hak olduğunun tam idrakinde olduğu izlenimini vermektedir. Bu noktada “Beka billah” makâmı da akla gelmektedir. Bu hâl de yine tasavvuf literatüründe yalnız Allah’ı var, kendisini ve eşyayı onunla bilmek ve kulun, Rabb’inin emirlerine, iradesine tâbi olması hâli şeklinde anlatılmaktadır.

Bir başka dörtlükte anlatılanlar, dikkatimizi yine “fenâ” makamına yöneltmektedir:

Mahdumkulu ol mekânda meks etdi
Şeyhler turdı yigitlerdey raks etdi
Her eşyadan yâr cemâli aksetdi
Âb kaysıdır şerâb kaysı bilmedim (MSE., s.101)

Bunun yanında şairin tavazu sergileyerek nefisini aşağıladığı şiirleri de vardır:

Cehl işine çâbük men Allâh emrine sustter
Gark-ı zalâlet boldum hidâyetni sen göster
Ne dervîş men ne molla ne sûfî ehl-i destâr
Kardaşlar kulak berse aysam sözümni râstter
Fikir eyleñ kim bardır eyyemden (sahibimden, Allahtan) özge dostter
Bendelikde bolmasañ bolganıñ yahşı nîstter
Görmedim gün astında hergîz özümden pestter (MSE., s.208)

Şair, bir başka yerde de belli bir yolda sebat gösteremediğinden yakınır:

Sen niçük Mahdumkulu yamanlığıñ unutmadıñ
Gâhî gâhî zâlim olduñ görgeñiñden kaytmadıñ
Gâhî gâhî sûfî bolduñ belli bir iş tutmadıñ
Ne sipâhîlik bile bolduñ ne mollâlık bile (MSE., s.583)

Mahdumkulu’nun, mutasavvıflarca önemle üzerinde durulan tasavvuf âdâbına da uyma çabası verdiği anlaşılmaktadır:

Yârânlar yetmek yok Sübhân sırrına
Açsa yolum yetsem dost eserine
Riyâzetni yüklep nefis şütürüne
İhlâsa itdirip haylamayın mı

Yokluğa yandırıp menlikden sağın
Eşkimden su ursam nîstliğin bağın
Ucb, riyâ, kibir, haset metân
Bölüp reh-zenlere paylamayın mı (MSE., s. 524)

Aşağıdaki mısralar da Mahdumkulu’nun tasavvufa nasıl baktığını gösteren iyi örneklerden sayılır:

Her zaman Mahdumkulu halk içre gezme lâf edip
Sakla gıybetden diliñ uğruna gez insâf edip
El uzatma köp fesâda yör Hudâ’dan havf edip
Sûfîlik esbâbı hoşdur giy içiñni sâf edip
Bolsa möy (örümcek) möcek (böcek) içiñ bu eski şalı neylerem (MSE, s.144)

Bunun gibi *Mahdumkulu Divanı*'nda birçok tasavvuf prensibinin üzerinde durulduğunu görürüz. Mesela "Ölmesden Burun" isimli şiirinde sabır ve şükür gibi erdemler güçlü tonlarda karşımıza çıkar.

Mahdumkulu'nun yukarda sözünü ettiğimiz gibi bazı coşkun haller yaşadığının işaretlerini alıyorsak da bu hallere mağlup olmuş bir görüntü arz etmediğini görürüz. Aşağıdaki örnek de bunu göstermektedir:

Mahdumkulu ışk odına büryânem
İl mâlına men hâlîme giryânem
Korkı umîd arasında hayrânem
Tañla Mahşer yâ Rab ne ola hâlîm (MSE., s.431)

"Havf ve recâ", yani "ümit ve koku" arasında yaşamak, mutasavvıf olan veya olmayan, bütün Müslümanları içine alan bir denge noktasıdır. Mahdumkulu'nun da taşkınlıktan uzak böyle bir hâli benimsediğini görüyoruz. Onu, dinin emirleriyle amel etmeyen ve tasavvuf düsturlarına uymayanlardan şikayetçi bir pozisyonda buluruz:

Müctehid sözüne amel bolmadı
Münâfiklar Yaradan'ı bilmedi
Sûfiler pirinden talîm almadı
Dünya için dinden geçe başladı (MSE., s.535)

Mahdumkulu'nun, genel manada şiirlerindeki çeşitlilik bakımından olduğu gibi estetik anlayış, duyuş tarzı ve sunuş şekli itibariyle de farklı bir yol izlediğini görürüz. Ancak arada "Yeldim Tut", "Galmağalı Neylerem" ve "İçmeyin Câmım" gibi bazı şiirlerinde muhteva yönünden olduğu gibi işleniş, sunuş ve estetik tarz bakımından da büyük mutasavvıf şairlerin çizgisine uygun hareket ettiğini görürüz. Şair, bazı istilâh, remiz ve mazmunları tasavvuf şiiri ve Eski Türk Edebiyatı geleneğine uygun olarak kullanıyorsa da bu çizgiyi her zaman devam ettirmez. Zaman zaman kendine has kullanım tarzları deneyerek okuyucuyu şaşırtır.

SONUÇ

Halk arasında çok sevilen bir şahsiyet olan Mahdumkulu'nun gerçek bir mutasavvıf olduğu yolunda çok sayıda görüşle karşılaşırız. Hatta bu konuda aksi bir görüşle karşılaşmanın çok zor olduğunu söylemek, herhalde yanlış olmaz. Bu incelemede biz de onun tasavvufla ilgisini ortaya koyan bazı şiirlerini tespit etmeye çalıştık. Bununla birlikte, Mahdumkulu'nun tasavvuf yolunda geçtiği aşamalar, çektiği çileler ve bulunduğu nokta ile ilgili çok net ve doyurucu bilgilere ulaşabildiğimizi söyleyemiyoruz. Biz burada kesin bir iddia ortaya koymaktan ziyade konuyla ilgili bilgileri, görüşleri yeniden kritik ederek Mahdumkulu'nun şiirlerinde bazı ipuçları yakalamaya çalıştık. Ancak bütün bu değerlendirmeler, elimizde mevcut malzeme ve bilgilere göre şekil kazanmaktadır. Mahdumkulu'nun eserine sonradan karışmış olan şiirler ayıklanmadan, ayrıca şairin hayatı hakkında yeterli ve ayrıntılı bilgiler elimizde yokken, onun hakkında yapılan değerlendirmelerde de bazı eksikliklerin, hataların olabileceğini kabul etmemiz gerekir. Onun şairliği ve mutasavvıflığı hakkında doğru tahlil yapabilmek için önce en eski yazmaların mukayesesıyla *Mahdumkulu Divanı*'nın düzgün bir edisyon kritikli neşrinin ortaya konması ve şüpheli şiirlerin ayıklanması gerekir. Şimdilik böyle bir çalışmanın yapılmasını beklemekten başka fazla bir şey elimizden gelmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdu'n-nebî Fâhru'z-zamân: *Mey-hâne*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, No:2929. Fidâkâr, Nurkılıç: *Nakd u Tahlîl-i Âsâr-i Mahdumkuli Ferâğî*, Günbed İhsan, hş.1379.
- Fuzuli: *Fuzuli Divânı*, (Metni baskıya hazırlayanlar: Kenan Akyüz, Süheyl Beklen, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur), Ankara, Akçağ, 1990.
- Gurbanov, G.: "Magtimguli ve Gündoğar Edebiyatının Depleri", *Magtimguli – 250* (Şâhır hakkında ılmı dokladlar, makalalar ve haberlar), Aşkabat, İlim, 1989.
- Gülşâhî, Anna Tuvak: *İrfân ve Mahdumkuli*, Gürgan, Müessese-i İntişârâtî-yi Mahtumkuli Ferâğî, hş. 1379.
- Kâzî, Murad Durdı: *Edebî Mîrâs*, [Günbed-i Kâvus], Kabûs Neşriyatı, hş.1317.
- Kocık, Yusuf: "Der-bâre-i Eş'âr-ı İlhâkî-yi Mahtumkulu Ferâğî", *Yaprak*, sayı:1, Meşhed hş. 1377 (m. 1998).
- Köprülü, Fuad: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Mahdum, Abid Nazar: *Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-âcizîn'i*, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1993.
- Mahdumkulu Ferâğî: *Dîvân-ı Hazret-i Mahdumkuli Ferâğî*, (Haz. Ahmed-i Şeyh Tilâyî), Tahran, İntişârât-ı Tilâyî, hş. 1379.
- Mahdumkulu Ferâğî: *Mahdumkulu Saylanan Eserler*, (Haz. Abdurrahman Melik Amanof, Geldi Nazarof, Murad Çâriyef, Amanberdi Nuryağdiyef), Aşkabat, İlim Neşriyatı, 1988.
- Mahdumkulu Ferâğî: *Mahtumkulu'nun Kâmil Dîvânı*, 1. baskı, (Haz. Murad Durdı Kâzî), Günbed-i Kavus, İntişârât-ı Senâî, hş. 1372.
- Maya Semî'-zâde: "Mahtumkuli ve Gündoğar Edebiyatı", *Yaprak*, Sayı : 18, Günbed-i Kâvus, hş.1381.
- Muhammed-niyâzî, Bîbî Hamîde: "Mahmûd Gâyibî", *Ferâğî*, Sayı: 6, Gürgan hş.1380.
- Mustakov, R.: "Lyübnovnaya Lirikâ Mahtumkuli i Sufizm", *Magtimguli – 250* (Şâhır hakkında ılmı dokladlar, makaleler ve haberlar), Aşkabat, İlim, 1989.
- Sakâlî, Yusuf: *Mahtumkuli-şinâsî*, c.1, Gorgan, Makhtumguhlî Ferâğî Cultral and Publishing İnstitutian, 1999.
- Samoyloviç, A.: *Materyali Po Credneaziatsko – Turetskoy Literatur II – III*, Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk, Sankt-Peterburg 1914, *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya İmparatorskago Russkago Arheologičeskago Obşçeskago Obşçestva XXII*'dan ayrı basım.
- Samoyloviç, A.: *Ukazatel Kî pesnyam Mahtum – kuli*, Tipografiya İmperatorsky Akademiy Nauk, Sankt-Peterburg 1909, *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya İmparatorskago Russkago Arheologičeskago Obşçestva*, XIX'dan ayrı basım.
- Sarli, Araz Muhammed: *Pujûhiş-hâyî Der – Edebiyât-i Türkmen*, Günbed-i Kavus, Müessese-i Ferhengî ve İntişârâtî-yi Muhtumkuli Ferâğî, hş.1377.
- Şeyh Muhsin Fânî: *Mahdumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzûme*, İstanbul, Kağıtçılık ve Matbaacılık A.Ş., 1340.
- Togan, Zeki Velidi: "Kibiyât Tenkit ve Tahlilleri", *Türkiyat Mecmuası*, c.2., İstanbul, Devlet Matbaası, 1928.

Türkmen, Fikret: "Mahdumkulu ve Tasavvuf Anlayışı", *Türk Dünyası İnceleme ve Araştırma Dergisi*, Sayı : 1, İzmir, 1996.

Vambéry, Arminius: *Voyages D'un Faux Derviche dans L'Asie Centrale de Teheran a Khiva, Bokhara et Samarcand Par le Grand Desert Turkoman*, (Fransızca terc.: E. D. Forgues), Paris, Librairie Hachette, 1873.

Yağmır , Oraz: *Magtimgulnama*, Aşkabat, Türkmenistan Medeniyet Hazinesi, 1992.

Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, (Haz. Faruk Kadri Timurtaş), Ankara, KTB, 1986